

νὰ πηγάζη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη ἀξία. Γι' αὐτὸ οὐσιαστικὴ ἠθικὴ ὑπάρχει μονάχα ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἄνθρωπος μάχεται συνειδητὰ γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τότε ποὺ ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς καταργεῖ τὸ ἀπόλυτο κῦρος τοῦ δόγματος, θρησκευτικοῦ, πολιτικοῦ κλπ., ἀπὸ τότε ποὺ ὁ ἄνθρωπος δεσμεύει τὸν ἑαυτὸ του, ὄχι γιὰ τὸ ὀρίζει ἢ παραδομένη προσταγὴ τῆς θρησκείας, τῆς πολιτείας ἢ τῆς φυλῆς, ἀλλὰ γιὰ τὸ προστάζει ὁ ἴδιος ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς. Ἀναπηδαῖ ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς τὴν ὥρα ποὺ σπάζει μέσα στὸν ἄνθρωπο ἢ πίστη πρὸς τὴ παράδοσιν καὶ διχάζεται τὸ ἐγὼ ἔτσι ὥστε νὰ διακρίνη μέσα του τὴν ἑτερόνομη ἀπὸ τὴν αὐτόνομη προσταγὴ. Ὅσο μεγαλύτερος εἶναι αὐτὸς ὁ διχασμὸς, ὅσο ριζικώτερα χωρίζεται ἡ ἑτερόνομη ἀπὸ τὴν αὐτόνομη προσταγὴ, τόσο ἀληθινώτερο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἠθικὰ προβλήματα, τόσο βαθύτερος ὁ ἠθικὸς πόνος τοῦ ἀνθρώπου.

Β'.

Ἡ ἀρχαία θεωρία τῆς ἡδονῆς.

Ὡς ποὺ νὰ φθάσῃ ὅμως ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς σ' αὐτὴ τὴ βαθμίδα τῆς ἠθικῆς αὐτοτέλειας, ὡς ποὺ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτόβουλος καὶ αὐτοκυβέρνητος, περνάει ἀπὸ ὠρισμένα δοκιμαστικὰ στάδια ποὺ ἐνῶ δὲν ἔχουν καμμιά βαθύτερη ἠθικὴ σημασία, γιὰ τὸ οὐσιαστικὰ ἀνήκουν καὶ αὐτὰ στὸν κύκλο τῆς ἑτερονομίας, ὅμως εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ αὐτονομηθῇ ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ν' ἀποκοπῇ δηλαδὴ ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τὸ πραγματικὸ τῆς ἀντικείμενου. Θάλεγε κανεὶς ὅτι τὰ στάδια αὐτὰ ἔχουν γιὰ τὸν ἠθικὸ στοχασμὸ διδακτικὴ μονάχα σημασία· μαθαίνουν ἕμμεσα τὸν νοῦ τί δὲν εἶναι ἠθικὸ ἢ γιὰ τί κάτι, ποὺ ἀρχικὰ τὸ θεωροῦσε ἠθικὸ, δὲν ἔχει καμμιά σχέσιν μὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἠθικοῦ· ὁ νοῦς ἀσκεῖται μὲ προβλήματα ποὺ ἐνῶ δὲν εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἠθικὰ ὅμως τοῦ προετοιμάζουν τὰ εἰσόδιά του στὴ περιοχὴ ὅπου ἐδρεύει ἡ πραγματικὴ ἠθικὴ ἀξία. Τὰ προβλήματα αὐτὰ, ἂν καὶ εἶναι ἐξωθητικά, ἀποτελοῦν ὅμως τὴ φυσικὴ ἀφετηρία τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ. Ἀπ' αὐτὰ ὠρμήθηκε ἡ ἠθικὴ θεωρία καὶ στὴν ἀρχαιότητα καὶ στὴν νεώτερη ἐποχῇ. Ὁ ἄνθρωπος μόλις ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὴ

παράδοση κι' άρχισε νά νοιάζεται για τόν ήθικό του προορισμό ἔθεσε ὡς ήθικό σκοπό τῆς ζωῆς του τήν άτομική του εὐδαιμονία πού τήν ἐβάσισε σέ κάτι πού ὑπῆρχε ἔμφυτα μέσα του καί δέν εἶχε ἀνάγκη νά τὸ ἀναζητήσει, στήν ἡδονή· ἡ ἡδονή εἶναι ἓνα δεδομένο τῆς ζωῆς. Τὸ ἴδιο συνέβη καί στή νεώτερη ἐποχή μέ τόν Spinoza καί μέ τοὺς ἀγγλους φιλοσόφους· ὅλοι αὐτοὶ ἔθεσαν τήν ὠφελιμότητα ὡς κριτήριο τῆς ήθικῆς ἀξίας. Ὅπως ὅμως στήν ἀρχαιότητα ὁ Πλάτων ἀπελευθέρωσε τόν ήθικό στοχασμό ἀπὸ τήν μαθητεία του κοντὰ στήν ἡδονή (ὅπου τόν ἔφερε ὁ Ἀρίστιππος) καί ἀπογύμνωσε τήν ἡδονή ἀπὸ κάθε ήθική σημασία, θετική καί ἀρνητική, ἔτσι καί στή νεώτερη ἐποχή ὁ Kant συνέτριψε τήν ὠφελιμότητα ὡς κριτήριο τῆς ήθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς κι' ἔθεσε τήν καλή θέληση ὡς μοναδικὸ μέτρο τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πορεία αὐτὴ τοῦ ήθικοῦ στοχασμοῦ εἶναι τόσο ἀναγκαία ὅσο ἀναγκαῖος εἶναι καί ὁ δρόμος τοῦ λογικοῦ ἀπὸ τήν ἐμπειρία στή καθαρή νόηση. Ὅπως τὸ λογικὸ στηρίζεται πρῶτα-πρῶτα στήν ἐμπειρία καί τὰ σχήματα μέ τὰ ὁποῖα δουλεύει τὰ θεωρεῖ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τὰ ἐμπειρικά φαινόμενα καί πολὺ ἀργὰ ἀνακαλύπτει ὅτι τὸ δεσμεύουν ἐσωτερικοί, δικοὶ του νόμοι, πού εἶναι θεμελιακὲς προϋποθέσεις γιὰ κάθε ἀφαιρετικὴ ἐνέργειά του, ἔτσι καί ὁ ήθικός στοχασμὸς ἀρχίζει—μόλις αὐτονομηθῆ ἀπὸ τήν παράδοση—ἀπὸ τήν ἡδονή καί τήν ὠφελιμότητα, ἀπὸ δυὸ στοιχεῖα πού συναντάει, χωρὶς καμμιά ἀναζήτηση, ἄμεσα μέσα στή ζωή. Γιατὶ καί ἡ ἡδονή καί ἡ ὠφελιμότητα εἶναι ἔμφυτα παρακόλουθα τῆς ζωῆς. Αὐτὰ γίνονται λοιπὸν μοναδικὰ κριτήρια τῆς ήθικῆς ζωῆς ὅταν ὁ ήθικός στοχασμὸς ἀποπειραθῆ ν' ἀποσχισθῆ ἀπὸ τὴ δέσμευση πού τοῦ κάνει ἡ παράδοση. Ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού ρυθμίζουν τὴ ζωή στή βιολογική της ἔκφραση, ἐκεῖνα ἀκριβῶς ὑψώνονται τώρα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, πού ζητάει τήν ήθική του αὐτονόμηση, σέ ήθικοὺς ρυθμιστὰς τῆς ζωῆς. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νά παρακολουθήσωμε ἀκριβέστερα τὸν δρόμο τοῦ ήθικοῦ στοχασμοῦ μέσα στήν ἀρχαία καί στήν νεώτερη φιλοσοφία γιὰ νά ἰδοῦμε πῶς ἀναπτύχθηκε ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς καί τῆς ὠφελιμότητας πού, ἐνῶ ὑποσχέθηκε στὸν ἄνθρωπο τήν πραγματική του εὐδαιμονία, τὸν ὠδήγησε στήν πραγματική του αὐτοκαταδίκη. γιατί ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς, ἂν τήν ἀκολουθή-

σωμε μὲ συνέπεια ὡς τὰ ἀκρότατα συμπεράσματά της μᾶς ὀδηγεῖ σὲ ἀποτελέσματα ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ποιούμεενα.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ ἐπιθυμία εἶναι ὁ γενικὸς ρυθμιστὴς τῆς βιολογικῆς ζωῆς· ὅλοι οἱ σκοποὶ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἱκανοποίηση ὠρισμένων ἀναγκῶν προσδιορίζονται ἀπὸ τὸ θεμελιακὸ τοῦτο βιολογικὸ γεγονὸς τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ ἐπιθυμία στὴν οὐσία της δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ τάση γιὰ τὴν ἱκανοποίηση μιᾶς ἀνάγκης· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱκανοποίηση τῆς ἀνάγκης ἔχει ὡς παντοτινὸ συνοδὸ τὴν ἡδονήν ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἐπομένως κατ' ἀνάγκην ὠρισμένη τάση πρὸς ἡδονήν. Ἡ τάση αὕτη μπορεῖ νὰ εἶναι θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ· δηλαδή ἢ νὰ θέτῃ μὲ τὴν πραγματοποίησίν της τὴν ἀντίστοιχὴ ἡδονήν ποὺ τὴν συνοδεύει κατ' ἀνάγκην ἢ νὰ καταργῇ ἓνα πόνο ἢ μιὰ λύπη, καὶ ἔτσι, μὲ τὴν κατάργησιν αὕτη τοῦ ἀρνητικοῦ, νὰ θέτῃ ἔμμεσα μιὰ ὠρισμένη ἡδονήν. Ἡ ἡδονὴ ἔχει αὕτη τὴ διπλὴ φύσιν· νὰ ὑπάρχῃ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ, δηλαδή νὰ διαδέχεται ἔμμεσα τὸν πόνο ὅταν ἐκεῖνος φυγαδεύεται. Τὸ θεμελιακὸ αὐτὸ βιολογικὸ γεγονὸς ποὺ ρυθμίζει ὅλη τὴν ἐκδίλωση τῆς ζωῆς—γιατὶ κάθε ἐκδίλωση τῆς ἀπλῆς ζωῆς κατευθύνεται ἀπὸ τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο—διαφοροποιεῖται ἀνάλογα μὲ τὴ διαφοροποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Ἄν ὁ πρωτόγονος ἀνθρώπος ρυθμίζεται μονάχα ἀπὸ τὰ θεμελιακὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς (πεῖνα καὶ γενετήσια ὄρμη) καὶ ἀπὸ τὴν σύμφυτὴν ἡδονήν ποὺ τὰ συνοδεύει ὅταν ἱκανοποιοῦνται, τουναντίον ὁ ἱστορικὸς ἀνθρώπος ἔχει πολὺ περισσότερες ἀνάγκες καὶ ἡ ζωὴ του ρυθμίζεται ἀπὸ ἓνα πολυπλοκώτερο σύστημα ἡδονῆς. Ἄν ἡ εὐδαιμονία τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἔγκειται στὴν πλήρωσιν τῶν πρώτων ἀναγκῶν—γιατὶ δὲν γνωρίζει ἄλλες—τουναντίον ὁ ἱστορικὸς ἀνθρώπος θὰ ζητήσῃ τὴν εὐδαιμονία του σὲ μιὰ ἀρμονικὴ ἱκανοποίησιν ὅλων τῶν πολλαπλῶν ἀναγκῶν ποὺ γεννάει ἡ ἱστορικὴ ζωὴ καὶ συνεπῶς στὸ τρύγημα ὅλων τῶν ἡδονῶν ποὺ χαρίζει ἡ πολυσύνθετη ἱστορικὴ ζωὴ. Ὁ ἱστορικὸς ἀνθρώπος θὰ ἐπιτύχῃ τὴν εὐδαιμονία του μὲ μεγαλύτερη δυσκολία, γιατὶ ἡ ἑναρμόνισιν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἡδονῶν εἶναι τόσο δυσκολώτερη ὅσο περισσότερο εἶναι τὸ πλῆθος των. Ἐνῶ εἶναι εὐκόλο νὰ ἱκανοποιήσῃ κανεὶς ἀρμονικὰ τὰ θεμελιακὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς.

Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ συνοδεύει τὴ τυφλὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἡδονήν, τὸ

ὑψώνει ὁ ἄνθρωπος ἀρχικὰ σὲ ρυθμιστὴ καὶ τῆς θελήσεώς του. Ὅπως ἐπιδιώκεις ἔμφυτα ἐκεῖνο ποὺ συνοδεύει τὴν ἐπιθυμία σου, τὴν ἡδονή, ἔτσι καὶ πρέπει νὰ θέλῃς ἐκεῖνο ποὺ προξενεῖ ἡδονή. Θὰ πρέπει νὰ ζητᾷς μονάχα ὅ,τι σοῦ προσπορίζει ἡδονή. Ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς φύσεως, πρὶν ἀκόμα ὁ ἴδιος σκεφθῆ τί εἶναι καλὸ καὶ κακὸ, ἐκεῖνο τίθεται τώρα ἐδῶ ὡς σκοπὸς ἠθικὸς τῆς ζωῆς του. Ἐνας σκοπὸς βιολογικὸς μετατρέπεται σὲ ἠθικὸ κριτήριον ὅλης τῆς πρακτικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ἡδονὴ γίνεται ἀνώτατη ἀρχὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Ὅ,τι σὲ θέλγει ἐκεῖνο καὶ θὰ ἐπιδιώκεις συνειδητὰ· ἡ πράξις σου θὰ κατευθύνεται καὶ θὰ ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἡδονή. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ἐγωϊστῆς, προσέχει δηλαδὴ ἀποκλειστικὰ τὴν ἀτομικὴν του εὐδαιμονία. Αὐτὸ ποὺ εἶναι λοιπὸν ἐκ φύσεως, τοῦτο καὶ πρέπει νὰ εἶναι μέσα στὴ κοινωνικὴν του ζωὴν, χωρὶς νὰ σκέπτεται καθόλου τὸν διπλανό του. Ὁ ἐγωϊσμός πρέπει νὰ διέπῃ ὅλην τὴν ζωὴν. Ἀντὶ λοιπὸν ὁ ἠθικὸς στοχασμός νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ πάῃ πέρα ἀπ' ἐκεῖ ποὺ τὸν ἄφησε ἡ φύσις, τουναντίον τὸν προστάζει νὰ μείνῃ πιστὸς στὴ θέσιν ποὺ τοῦ ὥρισε ἐκείνη· νὰ μὴ μετακινήθῃ καθόλου ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ τὸν ἔβαλε ἐκείνη, γιατί τοῦτο δὲν θὰ ἦταν ἠθικόν· ἠθικὸν εἶναι ὅ,τι ὥρισε ἡ φύσις· ἂν ὑπάρχῃ γι' αὐτὸν ἓνα χρέος τοῦτο εἶναι ν' αὐξήσῃ τὶς πηγὰς τῆς ἡδονῆς, νὰ πολλαπλασιάσῃ τὴν ἡδονήν, γιατί ἡ εὐτυχία ὑπάρχει μονάχα μέσα στὴν ἡδονή. Ἐτσι βλέπομε ὅτι στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα μόλις τὸ ἄτομον ἔχασε τὸ σεβασμὸν τοῦ πρὸς τὴν παράδοσιν, μόλις ἐζήτησε νὰ σταθῇ στὰ πόδια του ὡς ἀϋθυπόστατη ἠθικὴ ὄντοτητα, ἔβαλε ὡς ἀρχὴ τῶν πράξεων του τὸν ἐγωϊσμόν, ἔθεσε ὡς κέντρον τῶν ἠθικῶν του στοχασμῶν καὶ ἀγώνων τὸν φυσικὸν ρυθμιστὴν τῆς ζωῆς, τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονία. Ὅ,τι ἔγινε μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἀλήθεια, ἡ γνώσις, τὸ ἴδιον ἔγινε καὶ μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ στηριχθῇ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου σὲ μιὰ ἠθικὴν ἀξία. Ὅπως ὁ Πρωταγόρας ἔθεσε τὸν ὑποκειμενισμόν ὡς κριτήριον τῆς ἀλήθειας, «ἀπάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος», ἔτσι καὶ ὁ Ἀρίστιππος ὥρισε τὴν ἡδονὴν ὡς κριτήριον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ἀληθινὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται σὸ ἐγὼ ὡς ἀληθινόν, τότε ἠθικὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ προσπορίζει σὸ ἐγὼ μιὰ ὀρισμένη ἡδονή.

Τὸ ἔμψυτο λοιπὸν παρακόλουθο τῆς ζωῆς, ἐκεῖνο ποῦ ἡ φύση ἐμηχανεύθηκε ὡς σαγήνη γιὰ νὰ ἐλκύη τὸ ἄτομο νὰ μάχεται ἔμμεσα γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ γένους καὶ ἄμεσα νὰ πιστεύῃ πὼς μάχεται γιὰ τὴν ἀτομικὴ του εὐδαιμονία, αὐτὸ θέτει ὁ Ἀρίστιππος ὡς τὴν κύρια καὶ πρώτη ἀξία τῆς ζωῆς. Ὅπως ὁ πόνος δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη γιὰτὶ διαταράσσει τὴν ἐσωτερικὴν ἰσορροπία τοῦ ὀργανισμοῦ, δημιουργεῖ διχασμὸ μέσα στὴν ὀργανικὴν ζωὴν, ἔτσι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ λύπη, ποῦ εἶναι ψυχικὸς πόνος, γιὰτὶ διχάζει τὴν ψυχὴν. Ὅ,τι γίνεται στὴ σωματικὴν ζωὴν τὸ ἴδιο ξαναγίνεται καὶ μέσα στὴ ψυχὴν· ἡ ἀντινομία ποῦ διέπει καὶ διχάζει τὴν σωματικὴν ζωὴν, τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο, ἡ ἴδια ἀντινομία δεσπόζει καὶ μέσα στὴν ψυχικὴν ζωὴν. Ὅποιος μπορεῖ νὰ μὴ λυπᾶται καθόλου ἢ νὰ χαίρεται περισσότερο ἀπ' ὅσο λυπᾶται αὐτὸς εἶναι κοντὰ στὸν ἠθικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του. Ἡ ψυχὴ δὲν πρέπει νὰ πάσχη ἂν θέλῃ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἠθικὸν τῆς προορισμό. Ἡ πνευματικὴ ἡδονὴ πρέπει νὰ εἶναι ὁ ρυθμιστὴς τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, ἂν καὶ ὁ Ἀρίστιππος προτιμάει τὴν σωματικὴν ἡδονὴν γιὰτὶ αὐτὴ ἀξίζει περισσότερο.

Φρόνιμος εἶναι μονάχα ἐκεῖνος ποῦ γνωρίζει νὰ ζυγίξῃ μὲ ἀκρίβεια τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνον, τὴν χαρὰ καὶ τὴν λύπη, ποῦ θὰ ἀκολουθήσῃ ὕστερα ἀπὸ μιὰ πράξη. Ὁ φρόνιμος πράττει τότε μόνον ὅταν ἀντιμετρήσῃ μὲ ἀκρίβεια τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνον καὶ πεισθῇ πὼς τὸ ποσὸν τῆς ἡδονῆς, ποῦ θὰ τοῦ προσπορίσῃ ἢ μελλοῦμενην πράξῃ, θὰ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ποσὸν τοῦ πόνου. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ζῆ σύμφωνα μὲ τὸν ἠθικὸν τῆς προορισμό. Γιὰτὶ σκοπὸς ἠθικὸς τῆς ζωῆς εἶναι νὰ τέρπεται. Ἡ φρόνησις, ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ μετρητικὴ τέχνη ποῦ ὀδηγεῖ στὴν τέρψιν. Ὅποιος τὴν κατέχει αὐτὸς ζῆ σύμφωνα μὲ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς. Ἡ μετρητικὴ τέχνη εἶναι ἀπαραίτητη, γιὰτὶ ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἔχει συνειδητὴν συνέχεια, ἔχει μνήμη καὶ δὲν διαρρέει μονάχα μέσα σιτὴ στιγμὴν ἀλλὰ τὴν προσδιορίζει καὶ ἡ ἐλπίδα. Ἄν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶχε συνειδητὴν συνέχεια τότε ἡ μετρητικὴ τέχνη δὲν θὰ χρειάζονταν, γιὰτὶ τὸ ἄτομο, βοηθούμενο μονάχα ἀπὸ τὸ ἔνστικτο, θὰ εὗρισκε μὲ ἀσφάλεια τὴν ἡδονὴν τῆς στιγμῆς, ὅπως γίνεται στὰ ζῷα. Γι' αὐτὸ, πρὶν ἀκόμα νὰ προφθάσῃ ὁ Ἀρίστιππος νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀρχὴν ὅτι

ἡ ἡδονὴ τῆς στιγμῆς ἔχει ἀπόλυτη ἀξία, πρὶν ἐξυμνήσῃ τὴν ἡδονὴν στὴ μοναδική περίπτωση τῆς στιγμῆς, χωρὶς καμμιά ἐπιφύλαξη γιὰ τὰ ἐπακόλουθα, εὐρέθησαν πολλοὶ πού ἀντεῖπαν. Πρῶτος ὁ Θεόδωρος περιώρισε τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἡδονῆς τῆς στιγμῆς καὶ ἐξάρτησε τὴν ἀξία τῆς ἡδονῆς ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της, ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς ἡδονῆς πού προκύπτει ὕστερα ἀπὸ ἀκριβῆ μέτρηση. Ἀπὸ τὸν Ἀρίστιππο λοιπὸν ὡς τὸν Θεόδωρο ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. Ἐνῶ ὁ πρῶτος ἐξυμνεῖ κάθε ἡδονή, θεωρεῖ κάθε ἡδονὴ ὡς θετικὴ καὶ μοναδικὴ ἀξία τῆς ζωῆς, τουναντίον ὁ Θεόδωρος περιορίζει τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἡδονῆς καὶ τὴν ἐκτιμᾷ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της. Ἄν τὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἡδονὴ θὰ εἶναι εὐχάριστα, τότε πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώκῃς, ἂν ὅμως προβλέπῃς ὅτι θὰ ἐπικρατήσουν τὰ δυσάρεστα, τότε πρέπει νὰ τὴν ἀποφεύγῃς. Ὡστε δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ κανεὶς κάθε ἡδονή, οὔτε ν' ἀποφεύγῃ κάθε πόνο. Ἐκείνη μονάχα τὴν ἡδονὴν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃς πού δὲν συνεπιφέρει μεγαλύτερο πόνο καὶ ἐκεῖνον μονάχα τὸν πόνο νὰ ἀποφεύγῃς πού δὲν συνεπιφέρει μεγαλύτερη ἡδονή· τὸ ἴδιο πρέπει νὰ γίνεται καὶ μὲ τὴν χαρὰ καὶ τὴν λύπη καὶ μὲ τὰ ψυχικὰ ἀγαθὰ καὶ κακά.

Ἄν ὁ Ἀρίστιππος ἔδωκε στὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς τὴ συστηματικὴ της διατύπωση καὶ ἀντίκρουσε τὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας κατὰ τρόπο ριζικό, ὅμως τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς θεωρίας αὐτῆς τὰ βρίσκομε ἤδη στὸ Δημόκριτο. Ὅπως ἡ θεμελίωση ἢ συστηματικὴ τοῦ λόγου, πού γίνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὀφείλει τὰ πρῶτά της σπέρματα στὴ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου, ἔτσι καὶ ἡ συστηματικὴ θεμελίωση τῆς ἡδονῆς, πού γίνεται ἀπὸ τὴν Σοφιστικὴ καὶ τὸν Ἀρίστιππο, ἔχει τὶς πρῶτες της ρίζες στὴ φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διχάζεται ἐξ ἀρχῆς σὲ δύο μεγάλα ρεύματα· στὸ ρεῦμα τοῦ καθαροῦ λόγου πού πηγάζει ἀπὸ τὸν Παρμενίδη, κατευθύνεται πρὸς τὸν Σωκράτη καὶ καταλήγει στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, ὅπου καὶ συγχωνεύεται μὲ τὸ ἀντίθετο ρεῦμα σὲ μιὰ μορφή κλασικῆς ἁρμονίας, πράγμα πού ποτὲ ὕστερα δὲν ξανάγινε, καὶ στὸ ρεῦμα τῆς αἰσθήσεως πού πηγάζει ἀπὸ τὸν Δημόκριτο, ὅσο καὶ ἂν ὁ Δημόκριτος θεωρῆ τὴ νόηση ἀσφαλέστερη ἀπὸ τὴν αἴσθησι, καὶ προχωρεῖ στὸ Πρωταγόρα, ὅπου καὶ προσλαμβάνει τὴν τελικὴ του μορφή. Ἡ ἀντινομία μεταξὺ λόγου

καὶ ἀλόγου, πὺν διχάζει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἶναι ἡ αἰτία ὄλων τῶν ἠθικῶν ἀγῶνων, αὕτῃ διέπει ἐξ ἀρχῆς ὅλη τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἂν καὶ ὁ Παρμενίδης, μὲ τὴν ἡρωϊκὴ του θέση πὺς μονάχα ὁ λόγος ὑπάρχει, προκαθώρισε τὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὄλου τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος πὺν στὴ γενικὴ γραμμὴ του ἔμεινε πιστὸ στὴν ἀμετακίνητη σχεδὸν ἐκείνη θέση τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἐλεάτου πὺν ὁρίζει πὺς ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖνο πὺν νοεῖται, ἐνῶ ἐκεῖνο πὺν δὲν νοεῖται, ἀλλὰ ὑποπίπτει μονάχα στὴν αἴσθησι, δὲν ὑπάρχει. Τὸ δόγμα αὕτὸ τοῦ Παρμενίδῃ, πὺν ἔθεσε φραγμὸ ἐξ ἀρχῆς στὰ ἄλογα στοιχεῖα τῆς ζωῆς, ἴσως νὰ ἐμπόδισε τὴν ἑλληνικὴ σκέψη νὰ εἰσχωρήσει βαθύτερα στὴ φύσι τοῦ ἀλόγου, γιατί, ἂν ἐξαιρέσωμε τὸν Πλάτωνα πὺν βυθίζεται μὲ ἀπόλυτη ἀσφάλεια μέσα στὸ ἄλογο καὶ γνωρίζει νὰ τὸ ἐξυμνήσει ὅσο κανένας ἄλλος οὔτε προγενέστερος οὔτε μεταγενέστερος, ὅλη ἡ ἄλλη ἀρχαία φιλοσοφία, καὶ ὅταν ἀκόμα ἔθετε τὸ ἄλογο ὡς πρώτη ἀξία τῆς ζωῆς, ἔμενε δέσμια στὴ λογικὴ, δὲν μπόρεσε νὰ σπάσει τὰ λογικὰ ὅρια.

Ὁ Δημόκριτος ὅχι μόνον εἶχε θέσει τὴν ἡδονὴ ὡς κριτήριον τῆς ζωῆς, «ὄρος συμφόρων καὶ ἀσυμφόρων τέρυψις καὶ ἀτερψία», ἀλλὰ καὶ εἶχε περιορίσει τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἡδονῆς, γιατί τὴν εἶχε συνδέσει μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «καιροῦ». Ἡδονὴ καὶ «καιρὸς» εἶναι στὸ Δημόκριτο ἔννοιες πὺν τίθενται μαζί· ἡδονὴ χωρὶς τὸν καιρὸ τῆς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐπιδιώκεται, γιατί ὁδηγεῖ στὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα· «ἡδοναὶ ἀκαιροὶ τίκτουσιν ἀηδίας». Εἶχε λοιπὸν ἤδη ὁ Δημόκριτος περιορίσει τὴν ἀξία τῆς ἡδονῆς. Ἐκτὸς αὕτου εἶχε προτιμήσει τὴν αἰσθητικὴ, πνευματικὴ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν σωματικὴ· «αἱ μεγάλα τέρυψις ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι τὰ καλὰ ἔργα γίνονται». Γενικὰ ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία δὲν ἔγκειται στὴν ἐπιδίωξη κάθε ἡδονῆς, ἀλλὰ ἐκείνης τῆς ἡδονῆς πὺν εἶναι στὸν καιρὸ τῆς καὶ συμβάλλει στὴν ἐσωτερικὴ τάξι τοῦ ἀνθρώπου, γιατί μονάχα ἡ ὀργάνωσι ἢ συνειδητὴ ἀποτρέπει τὴν ἐσωτερικὴ ἀναρχία· τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «ποικῖλον καὶ πολυπαθὲς κακῶν ταμεῖον». Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ εἰποῦμε ὅτι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀρίστιππος δέχεται τὴν ἡδονὴ τῆς στιγμῆς ἀποτελεῖ μιὰ ὀπισθοδρόμησι ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου εἶχει φθάσει ὁ Δημόκριτος.

Ποιὰ εἶναι ὅμως τὰ ἐπακόλουθα τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς γιὰ τὴν

κοινωνική ζωή; Τί προκύπτει εάν εφαρμόσουμε τή θεωρία τῆς ἡδονῆς καί σ' ὅλη τήν κοινωνική ζωή; Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή ὅ,τι γίνεται στή φύση τὸ ἴδιο πρέπει νά γίνεται καί στήν κοινωνία· ἡ φύση εἶναι ἀδίκη, ἀδικοί πρέπει νά εἶμαστε κι' ἐμεῖς μέσα στήν κοινωνική ζωή· νά μὴ περιορίζουμε ποτέ καμμιά ἀνάγκη, καμμιά ἐπιθυμία· νά μὴ θυσιάζουμε τίποτε πού θά μπορούσε νά μᾶς προσφέρει μιὰ ἡδονή· ποτέ δὲν πρέπει νά συλλογισθοῦμε τι θά πάθῃ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀδικία μας, ἀλλὰ τι θά κερδίσουμε ἐμεῖς. Ὅπως ἡ φύση ὥρισε νά κυριαρχῇ μέσα στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς ὁ ἰσχυρότερος, ἔτσι πρέπει καί στήν κοινωνία νά ἰσχύῃ γιὰ δίκαιο ὅ,τι σχετίζεται μέ τὴ δύναμη, μέ τὴ φυσική βία· ὁ δυνατώτερος εἶναι καί ὁ δικιότερος. Δίκαιο ἀληθινὸ εἶναι ἡ φυσική βία. Ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος φθάνει στὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, στὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ, πού κατορθώνει νά κερδίσῃ τὸ ἀνώτατο ποσὸν ἡδονῆς· ἂν μέ βία ἢ ἀχαλινωσία τοῦτο δὲν ἔχει καμμιά σημασία. Μιὰ πού ἡ ἀληθινὴ εὐδαιμονία ὑπάρχει μονάχα μέσα στήν ἡδονὴ δὲν ἔχει καμμιά σημασία ποιά θά εἶναι ἡ ἡδονὴ καί πὼς θά κερδίζεται· ἀφοῦ ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ καί κριτήριον τῆς ζωῆς δὲν πρέπει τίποτε ἄλλο νά περιορίζῃ τὸ ἄτομο κατὰ τὴν ἐπιδίωξή της, οὔτε ὁ διπλανός του, οὔτε ἡ δυστυχία τοῦ διπλανοῦ, οὔτε ἡ καταδυναστεύση τῆς κοινωνίας· τουναντίον πρέπει νά δυστυχοῦν οἱ ἄλλοι γιὰ νά εὐτυχήσῃ αὐτός, γιὰ τὸ περίσσευμα τῆς ἡδονῆς, πού θά τὸν κάμῃ εὐτυχῆ, θά τὸ πάρῃ ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Ἡ ζωὴ ὁρίζει νά ἐπιθυμῆς, νά χαίρεσαι καί νά κερδίζεις κάθε ἡδονή. Ὅποιος ἀποφεύγει τὴν ἡδονὴ ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου εἶναι ἀνόητος· ὅποιος σβύνει τὴν ἐπιθυμία του γιὰ νά μὴν ἀδικήσῃ τὸν ἄλλον αὐτὸς παραβαίνει τὸν μόνον ἠθικὸ νόμο πού ὑπάρχει καί ὁρίζει νά ζητᾶς τὴν ἡδονὴ μέ κάθε μέσο. Ὅσα ἔχουν ὀρισθεῖ ἀπὸ τὴν κοινωνική καί ἀτομική ζωὴ ὡς ἠθικὲς ἀξίες, ὁ σεβασμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἄλλου, τῶν ἀγαθῶν τοῦ ἄλλου, ἡ αὐτοκυριαρχία, ἡ ἐγκράτεια, γενικὰ τὸ μέτρο σὲ ὅλα, πρέπει νά πέσουν. Μονάχα οἱ ἀνόητοι ἐξυμνοῦν τὸ μέτρο, πού δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ πανούργα ἐπινόηση τῶν ἀδυνάτων γιὰ νά κρατήσουν σὲ κάποια ὄρια τὴν ἀπληστία τῶν ἰσχυρῶν. Τὸ μέτρο

—ὅπου, κι' ἂν παρουσιάζεται—εἶναι ἡ θέληση τῆς πλειοψηφίας· ἡ πλειοψηφία ὅμως εἶναι ὁ συνασπισμὸς τῶν ἀδυνάτων ἐναντίον τῶν δυνατῶν. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ πέσουν ὅλα ὅσα ὁρῶνται ἡ πλειοψηφία. Ἔτσι ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας φέρνει μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τὸν πόλεμο ὄλων ἐναντίον ὄλων, γιατί εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἅμα πέσουν οἱ νόμοι, ποὺ εἶναι φραγμοὶ στὴν ἀκολασία καὶ στὴν ἀχιλινωσία, τότε ὅλοι θὰ θέλουν νὰ κερδίσουν μεγαλύτερο ποσὸν ἡδονῆς· κι' ὁ καθένας κατὰ τὸν δικό του τρόπο, γιατί κάτι ποὺ θὰ ἀρέσῃ στὸν ἕνα δὲν θὰ ἀρέσῃ στὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ διότι κάτι ποὺ θὰ τὸ ἐπιδιώκῃ ὁ ἕνας θὰ τὸ ἐπιζητῇ ταυτόχροια καὶ ὁ ἄλλος. Συνεπῶς ὁ ἕνας θὰ τὰ βάλῃ ὅπως δὴποτε μετὰ τὸν ἄλλον, γιατί ἡ διεκδίκηση τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας θὰ ἀντιστρατεύεται ὅπως δὴποτε τὴν εὐδαιμονία τοῦ ἄλλου. Γιὰ νὰ στηρίξουν οἱ νεώτεροι ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς τὸν πόλεμο ὄλων ἐναντίον ὄλων εἶπαν ὅτι μονάχα μέσα στὸν ἀνταγωνισμὸ αὐτόν, μονάχα μετὰ τὴν ἀμοιβαία ἀμφισβήτηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας, προκόβει ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ, γιατί τότε μονάχα μένουν οἱ καλύτεροι τύποι, οἱ καλύτεροι λαοὶ στὴ ζωὴ. Ἡ ἱστορία δηλαδὴ τῆς ἀνθρωπότητας δὲν εἶναι γι' αὐτοὺς τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συνέχιση τῆς φυσικῆς ἱστορίας, τοῦ ἀγῶνα τοῦ σκληροῦ ποὺ καταβίλλει ἡ ἀκοινωνήτη ζωὴ γιὰ τὴ διατήρησή της. Κι' ὅπως ἐκεῖ διατηροῦνται καὶ ἐπικρατοῦν οἱ ἰσχυρότεροι ὀργανισμοὶ ἔτσι κι' ἐδῶ εὐδοκιμοῦν οἱ ἰσχυρότεροι λαοί.

Κανεὶς βέβαια δὲν ἀρνεῖται ὅτι συνεχίζονται καὶ μέσα στὴν ἱστορία οἱ ἴδιοι σκληροὶ ἀγῶνες γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ τὸ κύριον γνῶρισμα τῆς ἱστορίας· ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν δὲν ἔγκειται σ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα τοῦ ψωμοῦ καὶ τῆς ἡδονῆς. Ἡ πραγματικὴ ἱστορία ἀρχίζει τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν μάχεται μονάχα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς του, γιὰ τὸν ἠθικὸν προορισμόν. Ὑπάρχει κάτι ποὺ προσδιορίζει τὴν ζωὴν πέρα ἀπὸ τὴν ἡδονὴν καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἢ καὶ τὴν γενικὴν εὐδαιμονία. Ἡ ἡδονὴ προσδιορίζει τὴν ζωὴν γιὰ τὴ διατήρησή της· τοῦτο εἶναι νόμος μέσα στὴ φύσιν. Τὴν ἱστορικὴν ὅμως ζωὴν προσδιορίζει καὶ κάτι ἄλλο, ἡ πάλη γιὰ τὴν ἐλευθερία· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀξία της. Ἱστορία, δη-

λαδὴ ζωὴ μὲ νόημα, ὑπάρχει ἀπὸ τότε πού ὁ ἄνθρωπος τολμάει νὰ διακινδυνεύσῃ καὶ νὰ θυσιάσῃ τὴ ζωὴ του, ὄχι γιὰ τὴν ὑλικὴ της στέρηση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἠθικὴ της ἀξιολόγηση, ἀπὸ τότε πού πιστεύει στὴν ἀπόλυτη ἀξία ὄχι τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τοῦ νοήματος, τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς, τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ἐκεῖνος πού πρῶτος ἐχώρισε τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ νόημά της καὶ ἔδωκε σχετικὴ σημασία στὴ ζωὴ καὶ ἀπόλυτη ἀξία στὸ νόημά της, ἐκεῖνος πού ἔζησε μὲ βαθύτατη συνείδηση ἐπικίνδυνα καὶ ἀξιόλογα, εἶναι μέσα στὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὁ Σωκράτης· αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς λόγος πού θεωρεῖται ὁ Σωκράτης θεμελιωτὴς τῆς ἠθικῆς. Ἐχώρισε ἀπόλυτα τὸ «ζῆν» ἀπὸ τὸ «δικαίως ζῆν», τὸ «ὀρθῶς ζῆν». Εἶναι ὁ μαχητικώτερος ἐχθρὸς τοῦ ἀπλῶς ζῆν, δηλαδὴ τῆς ἡδονῆς ὡς ἀρχῆς ρυθμιστικῆς τῆς ὅλης ζωῆς. Ἡ ζωὴ του ἦταν μιὰ ἀδιάκοπη μάχη γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴ μοναδικὴ καὶ ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ ζωὴ του, ἀλλὰ ἰδίως ὁ θάνατός του ἔγιναν γιὰ τὸν Πλάτωνα γεγονότα μὲ πρωτάκουστη, μοναδικὴ ἀξία, ἀπόχτησαν τὸ ἀνεξάντλητο νόημα τοῦ μύθου. Ὅ,τι ἀξίζει μιὰ τέτοια ζωὴ καὶ ἕνας τέτοιος θάνατος δὲν ἀξίζει μαζί ὁ κόσμος ὅλος· αὐτὴ ἡ ζωὴ νικάει ὅλο τὸν κόσμο. Ἡ ἀνθρώπινη ἀξία δὲν μετριέται μὲ τὴν ἡδονὴ καὶ τὸν πόνο, μὲ τὴ χαρὰ καὶ τὴ λύπη· πέρα ἀπ' αὐτὰ ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη τὸ καθαρὰ ἀνθρώπινο· πέρα ἀπ' αὐτὰ ἀρχίζει νὰ ζῆ ἡ ἀρετὴ. Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἀρετὴ, πού συνεχίζει ὁ Πλάτων κατὰ τὸ σωκρατικὸ ὑπόδειγμα, ἔχει πολλὰ δραματικὰ σημεῖα, ἀλλὰ σχεδὸν ἀπὸ τὴν πρώτη μάχη τοῦ Πλάτωνος πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του κρίνεται ἡ τύχη τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας. Ἀπὸ τὸν «Γοργία» ἀνατρέπεται ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς πού ἡ ἔλκυστικότητά της εἶχε ἀρχικὰ παρασύρει ἴσως καὶ αὐτὸν τὸν Πλάτωνα. Εἶναι ἠθικώτερο νὰ ἀδικῆσαι παρὰ νὰ ἀδικῆσαι· αὐτὸ εἶναι τὸ ἀπόκτημα τῶν ἠθικῶν ἀγώνων πού γίνονται στὸν Πλατωνικὸ «Γοργία» μὲ ὄπλο τὸν λόγο.

Κι' ὅμως ἡ ἀντινομία ἀρετῆς καὶ ἡδονῆς ἐξακολουθεῖ νὰ διέπη, ὄχι μονάχα ὅλο τὸ πλατωνικὸ ἔργο—γιατὶ σὲ κάθε σχεδὸν διάλογο ὁ Πλάτων καταπιάνεται ἐξ ἀρχῆς μὲ τὸ πρόβλημα—ἀλλὰ καὶ ὅλη τὴ μεταγενέστερη φιλοσοφία. Ἄν ὁ Πλάτων εὗρηκε τὸν τρόπο νὰ συ-
 νυφάνῃ τὴ μιὰ ἀρχὴ μὲ τὴν ἄλλη κατὰ τρόπο ἀρμονικὸ—ὅπως γίνεται

τελειωτικὰ στὸ «Φίληβο»—ἂν σὲ κάθε διάλογο ἔχει τὴ δύναμη νὰ φέρῃ τὰ δύο αὐτὰ ἀντιμαχόμενα στοιχεῖα σὲ κάποια ἁρμονικὴ προσέγγιση, χωρὶς βέβαια ποτὲ νὰ νικιέται ἡ ἀρετὴ ἀλλὰ νὰ διατηροῖ πάντα τὴν ὑπεροχὴ τῆς καὶ αὐτὴ νὰ ρυθμίζῃ τὴν ἡδονή, ὅμως ἀμέσως μετὰ τὸν Πλάτωνα ἀρχίζει ὁ ριζικὸς χωρισμὸς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων. Τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ ἄσκηση τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ· ἀρετὴ ἀπόλυτη εἶναι νὰ προσδιορίζεται ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν θεωρητικὸ νοῦ, γιατί αὐτὸς καὶ μόνος ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἔνδειας καὶ τοῦ χαρίζει τὴν ἡρεμία πού εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ ἐξωτερικὰ περιστατικά. Ἐνῶ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης προτιμᾷ τὸ νοῦ ἀπὸ τὴν ἄνοια, τὴν θεωρία ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία, τὴν νοημοσύνη ἀπὸ τὴν τύφλα, δὲν πιστεύει στὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ νοῦ· δὲν προτιμᾷ τὸν νοῦ γιατί εἶναι πεπεισμένος ὅτι ὁ νοῦς ἀξίζει αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία, ἀλλὰ μονάχα γιατί πιστεύει πὼς ἡ θεωρία, ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ νοῦ, εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία. Ὡστε ἤδη στὸν Ἀριστοτέλη ἔχει μετατοπισθεῖ τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν καθαρὴ ἀξία τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία, ὅπου τὸ τοποθέτησε ὁ Πλάτων, στὴν εὐδαιμονία τῆς ζωῆς. Ἡ ἀρετὴ, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία ἀναμιγνύονται ἐδῶ κατὰ τρόπο τέτοιο ὥστε ἡ ἀρετὴ νὰ χάνῃ τὴν πρωταρχικὴ τῆς σημασία πού εἶχε στὸν Πλάτωνα. Ἰδιαιτέρως ὅμως τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα πού ἔρχονται μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη χωρίζουν τὸ λογικὸ ἀπὸ τὸ μὴ λογικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς καὶ στηρίζονται ἢ στὴ μιὰ ἀρχὴ ἢ στὴν ἄλλη. Ἡ ἀντινομία ξαναπαρουσιάζεται πάλι σὲ ὅλη τῆς τὴν ὀξύτητα· ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ ἀρετὴ καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο ἡ ἡδονή. Ἡ Στοὰ ἀντίθετη στὸν Ἐπίκουρο. Τὸ λογικὸ ἀντίθετο στὸ ἄλογο, στὸ ἄλλο στοιχεῖο πού δὲν πιάνεται μὲ καμμιά λογικὴ μηχανορραφία. Ὁ ἀγῶνας, πού φάνηκε πὼς εἶχε καταπαύσει μὲ τὴν κλασικὴ ἑναρμόνιση τῶν ἀντιθέτων στοιχείων μέσα στὴν πλατωνικὴ σύνθεση, ξαναρχίζει τώρα σφοδρότερος.

Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ ἀρετὴ πρόκειται νὰ στηριχθῆ μονάχα στὸ λογικὸ—ὅπως γίνεται στὴ στωϊκὴ φιλοσοφία—εἶναι καὶ εὐκολώτερο νὰ γίνῃ ὁ ὀρισμὸς τῆς, γιατί κάτι πού στηρίζεται στὸ λογικὸ ὀρίζεται καλύτερα ἀπὸ κάτι πού ἔχει ἄλλη, διαφορετικὴ πηγὴ.

Τὸ νόημα ἑνὸς λογικοῦ ἀντικειμένου εἶναι μονοσήμαντο· ἔχει ἐνότητα πὺν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν παρακολουθήσῃ μὲ τὸ λογικὸ του. Τουναντίον εἶναι δυσχερέστερο νὰ ὀρισθῇ κάτι πὺν δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ λογικὸ—καὶ τέτοιο πράγμα εἶναι ἡ ἡδονή. Ἡ ἡδονή, ἐπειδὴ εἶναι κάτι ἄλογο, εἶναι καὶ κάτι διαφορούμενο· ἔχει πολυσήμαντη ὄψη. Καμμιά λογικὴ διαδικασία δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ γιὰ νὰ συλλάβωμε ἕνα ἄλογο φαινόμενο, κάτι πὺν ἀπλῶς εἶναι. Τὸ λογικὸ εἶναι ὑποχρεωμένο, στὴ προσπάθειά του πὺν κάνει νὰ ὀρίσῃ τὸ ἄλογο, νὰ γυρίσῃ πάντα περιστροφικὰ γύρω ἀπὸ τὸ ἄλογο φαινόμενο, χωρὶς νὰ μπορῇ ποτὲ νὰ τὸ ἀγγίξῃ. Ἐπειτα ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι πὺν πρέπει νὰ εἶναι· καὶ ἐκεῖνο πὺν πρέπει νὰ εἶναι ὀρίζεται εὐκολώτερα· εἶναι γέννημα τοῦ λογικοῦ· καὶ ὅτι εἶναι γέννημα τοῦ λόγου τὸ κατανοεῖ ὁ λόγος ἀπόλυτα· ἐνῶ ἡ ἡδονὴ εἶναι κάτι πραγματικό· καὶ ἐκεῖνο πὺν εἶναι, πὺν ὑπάρχει—ὅσο παράδοξο καὶ ἂν φαίνεται—δὲν ὀρίζεται εὐκολὰ· δὲν εἶναι λογικὸ καὶ γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολα νὰ τὸ φέρωμε στὴ σχέση μὲ τὸ λόγο. Ἡ ἀρετὴ εἶναι κατορθῶμα, ἐνῶ ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀπλὴ πραγματικότητα πὺν συνοδεύει τὴ βιολογικὴ ἔκφραση τῆς ζωῆς. Ὅσοι θέτουν τὴν ἀρετὴ ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς ἀγωνίζονται ν' ἀποδείξουν ὅτι εἶναι κατορθῶτή, ἐνῶ ὅσοι θέτουν τὴν ἡδονὴ ὡς ἠθικὴ ἀξία ἀγωνίζονται νὰ ἀποδείξουν ὅτι εἶναι τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ, τὸ *summum bonum*. Γι' αὐτὸ τὸ ἔργο τοῦ στωϊκοῦ εἶναι εὐκολώτερο ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἐπικούρου. Θαυμάζει βέβαια κανεὶς τὴ λογικὴ συνέπεια τῆς Στοᾶς καὶ τὰ ὑπέροχα παραδείγματα ζωῆς πὺν ὠρθῶσε ἡ Στοὰ ὡς ἀθάνατα ἀγάλματα ἠθικῆς πειθορχίας. Συνεχίζεται καὶ στὴν ἠθικὴ ὁ δρόμος πὺν ὄνοιξε ὁ ἠρωϊκὸς Παρμενίδης στὴ λογικὴ· ὑπάρχει μονάχα ὁ λόγος· ὅλα τὰλλα εἶναι «μὴ ὄντα», εἶναι «ψεῦδος». Ἡ ἡδονὴ, μιὰ πὺν εἶναι κάτι ἄλογο, εἶναι «μὴ ὄν».

Δὲν πρόκειται βέβαια ἐδῶ νὰ κρίνωμε τὴν ἠθικὴ τῆς Στοᾶς· τοῦτο θὰ ἀπαιτοῦσε εἰδικὴ μελέτη· ἀπλῶς πρόκειται νὰ τῆς δώσωμε τὴ θέση της μέσα στὴ σειρά τῶν ἠθικῶν συστημάτων καὶ νὰ ὀρίσωμε τὴ σχέση της μὲ τὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Ἡ στωϊκὴ ἠθικὴ τίθεται ὡς ἀντίθεση πρὸς τὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Φαίνεται ὅτι εἶναι πλησιέστερα στὰ ἠθικὰ προβλήματα ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Ἄν ὅμως πραγματικὴ ἠθικὴ ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου τὸ λογικὸ δὲν ἀρνεῖται ἀλλὰ ρυθμίζει τὰ μὴ λογικά.

στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ ἐκεῖ ὅπου τὰ ἄλογα στοιχεῖα δὲν μένουν ἀκαμ-
πτα, ἀπροσδιόριστα καὶ ἀκατεύθυνα, ἀλλὰ ρυθμίζονται καὶ κατευθύ-
νονται ἀπὸ βασικὰς ἀξιολογικὰς ἀρχάς, τότε οὔτε ἡ Στοὰ οὔτε ὁ Ἐπί-
κουρος ἔδωκαν στὸ ἠθικὸ πρόβλημα πραγματικὴ λύση. Ἄν τὸ ἠθικὸ
πρόβλημα τίθεται ὡς ἀντίθεση τῶν λογικῶν καὶ τῶν μὴ λογικῶν στοι-
χείων καὶ λύεται μονάχα μὲ τὴν ἁρμονικὴ συνάρτηση τῶν δύο αὐτῶν
ἀντιθέτων στοιχείων, τότε οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο τοῦτα
μεγάλια συστήματα ἔδωκαν λύση στὸ ἠθικὸ πρόβλημα. Ἡ Στοὰ ἔθεσε
βέβαια, ἂν καὶ μονόπλευρα, ὠρισμένα προβλήματα καὶ τὰ παρακολού-
θησε ὡς ἓνα σημεῖο κατὰ τρόπον ποὺ εἶναι ὑποχρεωτικὸς καὶ σήμερα,
ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ στὰ προβλήματα αὐτὰ ἱκανοποιητικὴ
λύση, γιατί ἔμεινε πάντα μέσα στὴ σφαῖρα τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν.
Παρέκαμψε τὰ προβλήματα ποὺ ἡ ἴδια ἔθεσε, γιατί, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ νὰ
συνυφάνῃ γόνιμα σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση—ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ
ἠθικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς—τὸν λόγο μὲ τὸ ἄλογο, ἀντὶ νὰ συμ-
φιλιώσῃ τὰ δύο ἀντίπαλα στοιχεῖα τῆς ζωῆς, ποὺ τὴ διχάζουν σὲ
κάθε τῆς συνειδητῆ ἐκδήλωση, νὰ συγχωνεύσῃ δημιουργικὰ τὸ ἓνα
μὲ τὸ ἄλλο καὶ ἔτσι νὰ διαφοροποιήσῃ τὴν ἠθικὴ προβληματικὴτητα
τῆς ζωῆς καὶ νὰ δώσῃ βάθος στὸ νόημά της, καταδυνάστευσε πέρα
καὶ πέρα τὸ ἄλογο στοιχεῖο κι' ἔτσι τὸ λογικὸ ἔμεινε χωρὶς πραγμα-
τικὸ περιεχόμενον, χωρὶς καμμιά πραγματικὴ ὕλη. Ἡ ὕλη τῆς ζωῆς
ἀφαιρέθηκε· ἡ ζωὴ ἔγινε μιὰ ἀφηρημένη λογικὴ συνέχεια καὶ συνέ-
πεια, χωρὶς καμμιά συγκεκριμένη ἀντινομία. Ἡ ἀπέραντη ποικιλία,
ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ψυχικὴν ζωὴν, μεταβλήθηκε σὲ μιὰ σχηματικὴ ἐνό-
τητα, σὲ ἓνα λογικὸ στερέωμα ὅπου λάμπει ἡ ἀρετὴ, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ
φῶς τῆς δὲν τροφοδοτεῖται μὲ τὴν ὕλη τῆς ζωῆς, ἀφίνει ἀφώτιστα
ἓνα πλῆθος ἀπὸ συγκεκριμένα ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ φῶς αὐτῆς τῆς
στωϊκῆς ἀρετῆς εἶναι σχεδὸν ὅπως τὸ φῶς τῶν ἀστέρων ποὺ εἶναι βυ-
θισμένοι στὸ ἀπειρον καὶ δὲν φθάνει ποτὲ στὴ γῆ. Ἡ Στοὰ εἶναι
πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἠθικὰ προβλήματα.

Τουναντίον ὁ Ἐπίκουρος παρακολουθεῖ τὴν προβληματικότητά
τῆς ψυχῆς μὲ μεγαλύτερη ἀγάπη πρὸς τὸ συγκεκριμένο· ὁ λόγος του
εἶναι περισσότερο ἐμπράγματος ἀπὸ τὸν λόγο τῆς Στοᾶς. Ἐπίσης
ἔχει καὶ βιθυτέρη ψυχολογικὴ παρατήρηση. Ὅταν ὁ λογισμὸς του

ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πραγματικότητα, μὲ τὰ συγκεκριμένα προβλήματα, δὲν πιέζει τὰ πράγματα νὰ ὑποχωρήσουν, ἀλλὰ ἀρχίζει νὰ θυσιάξῃ τὴ λογικὴ συνέπεια. Ὅμως οὔτε ὁ Ἐπίκουρος εἶναι ἐρμηνευτὴς τοῦ ψυχικοῦ κόσμου καὶ πολὺ ὀλιγώτερο τοῦ κόσμου τῶν ἠθικῶν ἀντινομιῶν· οὔτε αὐτὸς ἔχει τὴν διεισδυτικότητά ἐνὸς πραγματικοῦ ψυχολόγου. Παραμένει ἀπλὸς πρακτικὸς ἰατρὸς τῆς ψυχῆς· εἶναι ἓνας διαιτολόγος τῆς ψυχῆς. Καὶ τὰ δυὸ ὅμως συστήματα, ὅσο ἀντίθετα κι' ἂν εἶναι, ἔχουν ἓνα κοινὸ σημεῖο· ἐπιδιώκουν καὶ τὰ δυὸ τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία, τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲν φαίνεται ἀμέσως ὡς πρὸς τὴ Στρά, γιατί προτάσσει πάντα τὴν ἀρετὴ, ἐνῶ γιὰ τὸν Ἐπίκουρο τὸ πράγμα εἶναι σαφέστατο· ἐπιδιώκει τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία ποὺ τὴν στηρίζει στὸ γεγονός τῆς ἡδονῆς. Ἄν μάλιστα ἀπομονώσῃ κανεῖς μερικοὺς λόγους τοῦ Ἐπικούρου καὶ βασισθῇ ἀποκλειστικὰ σ' αὐτοὺς τότε ὁ ἡδονισμὸς του παρουσιάζει μιὰ ὁμότητα πρωτάκουστη. Ποτέ, οὔτε πρὶν οὔτε μετὰ, δὲν διατυπώθηκε μὲ τόση γύμνια τοῦ λόγου ἢ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Ἐκεῖνο ποὺ ἐθεμελίωσε ὁ Ἀρίστιππος ἀναπτύσσεται ἐδῶ σ' ἓνα σύστημα. Ἡ ἡδονὴ τοῦ σώματος ὁρίζεται ἐδῶ ἀνεπιφύλακτα ὡς «τὸ ἀγαθόν»· «ἐν σαρκὶ τὸ ἀγαθόν». Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς καὶ ἡ παρακόλουθη ἡδονὴ τίθενται ὡς ἀρχὴ καὶ ρίζα τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς· «ἀρχὴ καὶ ρίζα παντὸς ἀγαθοῦ ἢ τῆς γαστροῦς ἡδονῆς». Ἡ ἀρετὴ χωρισμένη ἀπὸ τὴν ἡδονή, ἢ ἀρετὴ ὡς ἀνεξάρτητο ἀγαθὸ εἶναι γιὰ τὸν Ἐπίκουρο κάτι ἀνάξιο ἢ καλύτερα κάτι ποὺ ἀξίζει μονάχα τὴν περιφρόνησή μας. «Προσπτύω τῷ καλῷ καὶ τοῖς κενῶς αὐτὸ θαυμάζουσιν, ὅταν μηδεμίαν ἡδονὴν ποιῇ». Δὲν ὑπάρχει ἀξία τῆς ζωῆς ἀσχετὴ ἀπὸ τὴν ἡδονή. Ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ γνωρίζῃς νὰ διαλέγῃς τὴν ἡδονή. «Ἡ ἀρετὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐστὶν τῶν ἡδέων».

Ἄν καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς φαίνεται πῶς ὁ Ἐπίκουρος δίνει τὰ προτεῖα στὴν ἡδονὴ τῆς σάρκας καὶ συνεπῶς τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ εἶναι γι' αὐτὸν ἢ σωματικὴ ἡδονή, ὅμως τὸ γεγονός ὅτι ἡ σωματικὴ ἡδονὴ ἔχει μικρὴ διάρκειά, ἐνῶ ἡ πνευματικὴ ἔχει μεγαλύτερη, γιατί ἀντλεῖ καὶ ἀπὸ τὴ πηγὴ τοῦ παρελθόντος καὶ ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ μέλλοντος, ἀναγκάζει τὸν Ἐπίκουρο νὰ συστήσῃ τὸν περιορισμὸ τῆς σωματικῆς ἡδονῆς.

καὶ τὴν προτίμηση τῆς πνευματικῆς. Ἐναγνωρίζει ἀκόμα ὁ Ἐπίκουρος ὅτι τὴν σωματικὴν ἡδονὴν πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώκωμε μονάχα ὅταν ἔχει τὸν μοναδικὸν σκοπὸν νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ ἔμμεσα ἀπὸ ἀνάγκας καὶ ἐπιθυμίας ποῦ, ἐνῶ εἶναι τοῦ σώματος, βασανίζουν ὅμως ταιντόχρονα καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τῆς ἀφαιροῦνε τὴν γαλήνην καὶ τὴν ἀταραξίαν· γιατί δὲν πρέπει νὰ πιστεύῃ κανεὶς πὼς εἶναι ἀντίθετο στὴ φύσιν τῶν πραγμάτων ὅταν βοᾷ ἡ σὰρκα νὰ ἀντιβοᾷ καὶ ἡ ψυχὴ «ἀφυσιολόγητον μηδὲν ἠγοῦ βοῶσης τῆς σαρκὸς βοᾶν τὴν ψυχὴν». Καὶ ὅμως, ἐνῶ παραμένει πάντα γιὰ τὸν Ἐπίκουρον σκοπὸς ἠθικὸς τῆς ζωῆς ἡ ἡδονή, ζητάει τὸν περιορισμὸν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, γιατί αὐτὸς ὁ περιορισμὸς ἐλευθερώνει πραγματικὰ ἀπὸ τὰ δεινά, αὐτὸς γίνεται πηγὴ ἀληθινῆς ἡδονῆς. Περιορίζεται δηλαδὴ ἡ ἀξία τῆς ὤμης σαρκικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀχαλίνωτης ψυχικῆς ἡδονῆς, χωρὶς νὰ περιορίζεται ἡ ἀξία τῆς ἡδονῆς ὡς ἀρχῆς ποῦ πρέπει νὰ διέπῃ τὴν ζωὴν. Σημασία μεγάλη ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι, ἔκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀριστίππου, κανεὶς ἄλλος δὲν ἐξύμνησε τὴν ἡδονὴν τῆς σιγμῆς, ὅλοι περιώρισαν πολὺ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀριστίππου. Φρόνησις εἶναι καὶ γιὰ τὸν Ἐπίκουρον ἡ δύναμις νὰ ζυγίξῃ κανεὶς ὀρθὰ τὰ πράγματα καὶ ν' ἀποφασίξῃ νὰ πράττῃ μονάχα ὅταν ἡ ἡδονὴ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὸν πόνον. Ἄν ὁ περιορισμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν μοῦ γεννάει μεγαλύτερη ἡδονὴν καὶ μεγαλύτερη ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν τότε γιατί νὰ καταγίνωμαι μὲ τὴν πληρωσὴν τῶν ἐπιθυμιῶν; Πάντα πρέπει νάχω ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς μου τὴν ἀνωδυνίαν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς. Τίποτε ἄλλο δὲν ὑπάρχει ποῦ νὰ ἀξίξῃ· γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποφεύγω ὅ,τι ἀντιστρατεύεται τὴν ἡρεμίαν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ μοναδικὴ ἀξία τῆς ζωῆς παραμένει βέβαια πάντα ἡ ἡδονή, γιατί μονάχα μέσα σ' αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία. Ἔτσι βλέπομε ὅτι ὅλη σχεδὸν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία—ὅπως ἄλλως τε καὶ ἡ κληρονόμος τῆς ῥωμαϊκῆς—μὲ μοναδικὴν ἐξαιρέσιν τὸ σωκρατικὸν καὶ πλατωνικὸν ἔργον, προσδιορίζεται ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἡδονῆς· καὶ ἡ ἀρετὴ τῶν Στωϊκῶν εἶναι κάτι ποῦ ὁδηγεῖ στὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν καὶ γι' αὐτὸ ὁ σκοπὸς τοῦ βίου εἶναι ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία. Ἡ εὐδαιμονία ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ

χωρισθῆ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἡδονῆς, οἷονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενο πού θὰ ἔχη ἡ ἡδονή.

III

Ὁ νεώτερος ἡδονισμὸς καὶ εὐδαιμονισμὸς.

Στὴν νεώτερη ἐποχὴ ἐκεῖνος πού ἀνέπτυξε συστηματικὰ τὴν ἔννοια τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ ἐσκήριξε ὅλη τὴν ἠθικὴ ἐπάνω σ' αὐτὴν εἶναι ὁ Spinoza. Στὴν «Ἠθικὴ» του συνδυάζει στοιχεῖα ἐπικούρεια, στωϊκὰ καὶ ἀριστοτελικά, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσῃ νὰ ἄρῃ τὴν ἀντίφασιν πού ὑπάρχει μεταξὺ των. Οἱ μεταγενέστεροι ὅπαδοὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς στηρίζονται πολὺ στὴν «Ἠθικὴ» τοῦ Spinoza. Μὲ μεγαλύτερη συστηματικότητα ἀλλὰ καὶ μὲ περισσότερο δογματισμὸ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ὁ Spinoza θέτει τὴν ἐπιθυμία ὡς τὸ κύριο γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου. «Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου γιατί μονάχα αὐτὴ αὐξάνει τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ πραγματικότητα εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν τελειότητα». Ὅσο περισσότερες ἐπιθυμίες ἱκανοποιοῦμε τόσο περισσότερη ἡδονὴ κερδίζομε καὶ τόσο τελειότεροι γινόμαστε, γιατί τελειότερος εἶναι πάντα ἐκεῖνος πού πάει πλησιέστερα στὴν οὐσία του, στὸν πυρῆνα τοῦ εἶναι του· πυρῆνας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ παρακόλουθός της ἡ ἡδονή. Ὅπως στὰ ἀρχαῖα εὐδαιμονιστικὰ συστήματα ἔτσι καὶ στὸ σύστημα τοῦ Spinoza ἡ βάση ἡ μοναδικὴ τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ δύναμη νὰ διατηρηθῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ αὐξάνῃς ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ζωῆς σου· δηλαδὴ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὰ εὐχάριστα παρακόλουθά της. Ἐκεῖνο πού πραγματικὰ ὑπάρχει πρέπει νὰ τὸ πολλαπλασιάσῃς ὅσο μπορεῖς. Πρέπει νὰ πολλαπλασιάσῃς τὴν ἐπιθυμία σου, γιατί ἔτσι ἐκπληρώνεις τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς σου. Σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴ ἀγαθὸ εἶναι ὅ,τι ὠφελεῖ ἢ μᾶλλον ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στὴν ἐπιθυμία μου καὶ κακὸ ὅ,τι βλάπτει ἢ μᾶλλον ὅ,τι μὲ ἐμποδίζει νὰ γίνω μέτοχος ἐνὸς ἀγαθοῦ, ὅ,τι ἐμποδίζει νὰ γίνῃ ἡ πλήρωση μιᾶς ἐπιθυμίας. Ἡ ἡδονὴ εἶναι κάτι